

О. П. Рудницький,

Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ

ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ДЕМОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

АНОТАЦІЯ. У статті аналізуються тенденції у сфері здоров'я і життєздатності населення України в роки незалежності. Висвітлюються причини і чинники кризового стану в цій царині та шляхи подолання кризи у сфері здоров'я і смертності населення. Особливий наголос зроблено на заходах державної демографічної політики щодо збереження та поліпшення здоров'я нації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Здоров'я населення, охорона здоров'я, хвороби, причини смерті, тривалість життя, демографічна криза, демографічна політика.

Людський потенціал — головне багатство будь-якої країни, який з рештою визначає її могутність. Держава з більшим демографічним ресурсом за рівних умов володіє і більшою сукупною потужністю. У сучасних умовах цей ресурс визначається не стільки кількісними, скільки якісними параметрами. Особливо важливим серед них є рівень здоров'я населення.

Аналіз динамічних змін стану здоров'я населення України в роки незалежності приводить до невтішних висновків: нині Україна має одні з найгірших на європейському континенті показники життєздатності. Так, за середньою тривалістю життя — цим інтегральним індикатором здоров'я — Україна впродовж останніх 15 років посідає одне з останніх місць на Європейському континенті. Тільки в Молдові та Росії ці показники ще нижчі.

У 2005 р. середня тривалість життя українських чоловіків становила 61,5 року, що на 3,2 року менше, ніж на момент проголошення незалежності, а в жіночого населення України цей показник дорівнював у 2005 р. 73,3 року і був менший, ніж у 1991 р. на 1,1 року.

Питання здоров'я населення і політика щодо його збереження та поліпшення в умовах перехідних економік в Україні і на пострадянському просторі дістали всебічне висвітлення в працях вітчизняних і закордонних демографів та соціал-гігієністів: В. С. Стешенко, Е. М. Лібанової, А. Г. Вишневського, О. Я. Кваші, Є. М. Андрєєва та ін.

Нині здоров'я населення України за інтегрованими показниками фізичного розвитку, гармонійного співвідношення взаємопов'язаних функцій та фізіологічних резервів адаптації організму

до довкільля викликає серйозне занепокоєння. За вибірковими дослідженнями, лише 5 % населення працездатного віку мають високий та вищий за середній рівень здоров'я, 20 % — середній рівень, а решта працездатного населення (75 %) має нижчий за середній та низький рівні фізичного здоров'я [1, с. 167].

Нинішні негативні тенденції здоров'я населення України в результаті дії інерційних факторів дадуться взнаки в майбутньому. Відбувається зниження рівня здоров'я кожного наступного покоління, оскільки нові покоління успадковують хвороби, які передають їм недостатньо здорові батьки. Це загрожує зниженням якості людського потенціалу цілої нації на тривалу перспективу: адже хворе покоління не може відтворити здорових. Нависла реальна загроза деградації і розвалу нації, втрати генофонду, зниження трудового та оборонного потенціалу.

Катастрофічне погіршення здоров'я нації підриває безпеку держави, адже без належного рівня здоров'я — цього основного її елемента — всі інші компоненти національної безпеки позбавлені сенсу. Нездорове населення не здатне адекватно брати участь у проведенні економічних, соціальних і політичних реформ, надійно забезпечити обороноздатність країни.

Підвищити рівень здоров'я населення України в кризових умовах нинішнього етапу історичного розвитку надто складно. Тут слід виходити з того, що у XXI сторіччя Україна вступила, не подолавши затяжну трансформаційну кризу, з населенням, здоров'я якого в останні два десятиріччя катастрофічно погіршилося. Адже підмічено, що в кризових умовах здоров'я населення дуже швидко деградує, а з поліпшення соціально-економічної ситуації відновлюється дуже повільно [2, с. 28].

Реалії кризової ситуації у сфері здоров'я населення в Україні і неблагополучний прогноз щодо її перспектив диктують гостру необхідність розробки та проведення державою активної й ефектної демографічної політики, спрямованої на підвищення рівня життєздатності нації.

У процесі розробки демографічної політики у сфері охорони здоров'я необхідно виходити з того, що негаразди у сфері здоров'я населення України — надто застаріле лихо, якого не так легко позбутися. Ця ситуація само — частина системної трансформаційної кризи, з якої Україна не може вибратися вже 15 років. Водночас неможливо вивести українське суспільство з трансформаційної кризи, не припинивши деградації в усьому, що стосується здоров'я людності. Необхідно подолати «параліч волі» у людей стосовно цивілізованого ставлення до власного здо-

ров'я. Адже без раціонального й активного ставлення кожного до власного здоров'я, до здоров'я своїх близьких і передусім дітей, без здорового способу життя та активної участі населення у проведенні оздоровчих заходів успіх неможливий.

Визначальною для демографічної політики в царині збереження та підвищення рівня здоров'я населення повинна стати орієнтація на основоположні принципи європейської політики «Здоров'я для всіх» (ЗДВ), а саме: забезпечення справедливості щодо здоров'я за допомогою зменшення соціально зумовлених відмінностей у стані здоров'я різних груп населення; збільшення тривалості повноцінного життя через надання людям можливостей для повноцінного розвитку і реалізації їх фізичного, розумового та соціального потенціалу; забезпечення більш здорового життя за рахунок зниження захворюваності та інвалідності [3, с. 2].

Ключовим документом, який не лише визначає мету, стратегію та основні напрями політики держави в охороні здоров'я, а й регламентує та конкретизує зусилля держави і суспільства в процесі її реалізації, має стати програма захисту здоров'я населення на період стабілізації та подальшого поступового поліпшення умов життя українців на загальному тлі очікуваних позитивних змін у соціально-економічній і екологічній політиці в середньостроковій перспективі (на період до 2011 р.) [4, с. 6].

Демографічна політика держави так, як вона подана в Національній програмі «Здоров'я нації», має бути спрямована на зниження захворюваності, збереження працездатності, подовження тривалості активного життя, поліпшення демографічної ситуації, зміцнення здоров'я всіх верств населення, підвищення якості та ефективності медико-санітарної допомоги, забезпечення соціальної справедливості й прав громадян на отримання згаданої допомоги.

Демографічну політику в царині охорони здоров'я передбачається проводити через систему державних і галузевих заходів. Реалізація цих заходів повинна суттєво поліпшити роботу відомчої системи охорони здоров'я, сприяти оздоровленню довкілля та позитивно вплинути на формування здорового способу життя.

Хоч прямий вплив сфери медичного обслуговування на рівень здоров'я населення значно менший порівняно з іншими чинниками (спосіб життя, стан довкілля, біологічні дані людини), політика держави в цій ділянці дуже важлива.

У докризовий період в Україні існувала вельми зріла система медичного обслуговування. Навіть порівняно з країнами Західної Європи вона володіла розвинутою інфраструктурою з непогано підготовленим персоналом і широкими програмами підготовки

кадрів. Структурно інтегрована мережа лікарень, клінік та інших медичних і санітарно-епідеміологічних закладів забезпечувала широкий доступ до медичного обслуговування для всього населення України. Зрозуміло, що система охорони здоров'я, яка існувала в Україні за радянських часів, не була позбавлена недоліків. Головні з них — це слабка адресність інвестицій, недостатня інтеграція різних елементів системи, надмірна спеціалізація, вузька база фінансування та практично цілковита відсутність стимулів до підвищення ефективності. Однак, незважаючи на всі ці недоліки, система все ж непогано справлялася з покладеними на неї обов'язками. Її деградація та різке погіршення якості медичного обслуговування відбулися в роки соціально-економічної кризи.

Згорання державного сектора в економіці, обвальне падіння обсягів виробництва призвели до бюджетно-податкової кризи. Хронічний ресурсний голод поставив колись непогану галузь охорони здоров'я на грань розпаду. А це стало причиною суттєвого зниження охороннооздоровчого ресурсу галузі. Нині державні лікувально-профілактичні заклади вже не можуть забезпечити навіть того рівня медико-санітарної допомоги, який був досягнутий наприкінці 80-х років [5, с. 161].

Основний висновок, який випливає з аналізу нинішньої ситуації у сфері охорони здоров'я в Україні, полягає у тому, що без продуманого її реформування серйозних якісних зрушень у медичному обслуговуванні населення досягти неможливо. Україна запізнилася з трансформацією старої неефективної в сучасних умовах моделі медицини в нову модель охорони здоров'я, здатну забезпечити значний поступ у поліпшенні здоров'я нації у XXI сторіччі [6, с. 3].

У процесі реформування медичної сфери в Україні необхідно ретельно вивчити світовий досвід і вдумливо використати його, пам'ятаючи, що ідеальних систем охорони здоров'я не існує. У механізмах кожної з відомих у світі моделей медицини закладено компроміси між ефективністю сфери охорони здоров'я та справедливістю в наданні медичних послуг. Значної ефективності можна домогтися, використовуючи ринкові механізми, що пов'язано з прямими платежами за медичні послуги. А більшої справедливості можна досягти завдяки страхуванню ризиків у рамках схем передоплати через податки, асигнування з фондів оплати праці та цільові страхові внески на охорону здоров'я.

Стратегія надання медичної допомоги населенню України у новій системі медицини зумовлена тим, що бюджет країни не зможе

забезпечити значних інвестицій в охорону здоров'я. Тому пріоритетами технологічної стратегії має стати розвиток середніх і низьких технологій. Орієнтація на ці технології — це вибір ефективної, але недорогої медицини, ставка на власні сили. Такий підхід — це ще і реалістична орієнтація на структуру нозології, де 80 % захворювань можна забезпечити медичним обслуговуванням завдяки низьким та середнім технологіям і лише 20 % захворювань потребують втручання високих лікувальних технологій.

Основним чинником виходу з кризи галузі охорони здоров'я вважається впровадження системи багатоканального, переважно бюджетно-страхового її фінансування. Серед позабюджетних джерел основне місце належатиме обов'язковому соціально-медичному страхуванню. Інші джерела позабюджетних надходжень відіграватимуть незначну роль. Такий шлях покликаний усунути залишковий метод фінансування охорони здоров'я, закласти її власну фінансову базу на стадії створення ВВП, а саме рішення переходу на такі засади обґрунтовується теоретичним постулатом — розглядати діяльність у сфері медичного обслуговування з позицій теорії людського капіталу, у відповідності з якою вкладення економічних ресурсів у людину продуктивні, об'єктивно необхідні та прибуткові [7, с. VII].

У рамках державно-комунальної моделі медицини держава збереже за собою право захисту конституційних прав населення на медичну допомогу, здійснюватиме контроль за якістю надання медичних послуг, сприятиме формуванню єдиного медичного простору в країні, визначатиме єдину політику у сфері охорони здоров'я. Територіальна громада має забезпечити контроль за наданням та фінансуванням медичних послуг понад гарантований державою базовий стандарт якості загальнодоступної медичної допомоги.

Забезпечення якості медичної допомоги планується досягти за рахунок формування нової моделі системи контролю якості надання медичних послуг у межах єдиного медичного простору. Політику і стратегію медикаментозного забезпечення населення передбачається спрямувати на гарантування споживачам достатнього асортименту та обсягу лікувальних засобів та виробів медичного призначення, які є ефективними, безпечними і якісними, за доступними цінами.

Визначальним чинником збереження і поліпшення здоров'я, запобігання захворюваності та зменшення рівня передчасної смертності населення в Україні є умови і спосіб життя.

На жаль, неправильний спосіб життя є вельми поширеним явищем в Україні. Історично так склалося, що в структурі життє-

вих цінностей здоров'ю населення в Україні належить невисоке місце. Цінність здоров'я в українському суспільстві має не фундаментальний, а інструментальний характер, виступаючи додатковим життєвим ресурсом для досягнення інших цілей. Індивідуальні та суспільні норми щодо здоров'я, а також розподіл балансу відповідальності за здоров'я особистості між нею і державою набагато відстали від світових стандартів.

Катастрофічне падіння життєвого рівня і масове зубожіння населення в роки кризи позбавили переважну більшість населення людності можливості зберегти достатні умови проживання, харчування та способу життя, які потрібні для доброго здоров'я. Втрата у значної частини населення соціально-економічних, моральних, етичних і психологічних стимулів до здорового способу життя призвела до суттєвого зменшення поширеності такого способу життя.

За таких обставин важливим стратегічним напрямом політики держави у сфері охорони здоров'я в умовах поширення хронічних неінфекційних хвороб повинні стати прогресивні профілактичні технології, здатні «запустити» механізми підвищення рівня життєздатності населення через корекцію способу життя. Тому поряд із поліпшення умов життєдіяльності населення, формування здорового способу життя стає визначальним фактором поліпшення здоров'я нації та подолання сучасної демографічної кризи.

Складність завдання активізації поширення здорового способу життя в тому, що засоби його виконання потребують спільних узгоджених дій на рівні міжсекторального співробітництва. Адже формування та заохочення здорового способу життя можливе тільки в результаті реалізації широкого комплексу соціально-економічних, оздоровчих, виховних і організаційних заходів. Необхідно буде інтегрувати розпорошені по різних відомствах сегменти інфраструктури охорони здоров'я в єдиний медичний простір.

Створення умов для здорового способу життя, підвищення культури самозбереження, активізація профілактичної діяльності у сфері охорони здоров'я населення України передбачається досягти за допомогою: формування нормативно-правової бази, запровадження системи соціально-економічного стимулювання здорового способу життя, обмеження тютюнопаління і реклами алкоголю та тютюну, боротьби з наркоманією і токсикоманією.

Гігієнічне виховання планується трансформувати в державну систему безперервного медико-гігієнічного навчання і виховання та здійснювати його на всіх етапах соціалізації особистості, через сферу загальної і професійної освіти, ЗМІ, заклади охорони здоров'я, фізичної культури [8, с. 20].

Важливим чинником впливу на здоров'я населення України виступає стан природного середовища. Вплив на населення шкідливих чинників довкілля може або безпосередньо зумовити погіршення здоров'я, або посилити шкідливу дію інших факторів. Сучасна екологічна ситуація в Україні вкрай неблагополучна і відзначається колосальним техногенним навантаженням. В екологічно несприятливих умовах мешкає понад 15 % усього населення країни. У містах і краях, де природне середовище перебуває під сильним тиском техногенних чинників (забруднення атмосферного повітря, джерел водопостачання, ґрунтового покриву, сільськогосподарської продукції тощо), стрімко зростають захворюваність, інвалідність і смертність населення.

Ситуація, що склалася в Україні з екологічною безпекою, потребує невідкладних заходів для її поліпшення, передбачених «Національним планом дій з гігієни довкілля на 2000—2005 роки» [9]. Мета політики держави з питань охорони довкілля та здоров'я, висловлена у названому документі, повинна забезпечити ефективне запобігання й контроль за шкідливими для здоров'я факторами та об'єктами довкілля.

Щоб потенційно непогані ініціативи і задуми щодо проведення реформи медичного обслуговування в Україні, викладені у «Концепції розвитку охорони здоров'я населення України» та інших офіційних документах розвитку галузі охорони здоров'я, були реалізовані, а не залишилися на папері, необхідно, як вже наголошувалося, ретельно зважувати всі важливі результати реформи в контексті світового досвіду з урахуванням місцевих умов [4; 6; 8; 10].

Усі політичні та владні рішення в Україні повинні прийматися за наявності оцінки їх можливого впливу на здоров'я населення. Здоров'я має стати головним критерієм доцільності й ефективності всіх без винятку сфер господарської діяльності, адже воно не лише детермінується значною мірою соціально-економічним розвитком, а й одночасно виступає в ролі вагомого чинника економічного зростання держави [9, с. 7]. При цьому необхідно не просто усвідомлювати пріоритетність поліпшення стану й охорони здоров'я населення. Стратегічно важливо інтегрувати розв'язання проблеми здоров'я населення в процес соціально-економічного розвитку українського суспільства.

Література

1. Здоров'я населення України та діяльність лікувально-профілактичних закладів системи охорони здоров'я // Щорічна доповідь. 2005. — К.: МОЗ України, 2006. — 360 с.
2. Стешенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. Демографічні перспективи України до 2006 року. — К.: ІЕ НАНУ, 1999. — 55 с.
3. Здоровье населения в Европе — 1997. Отчет о третьей оценке прогресса на пути к достижению здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ (1996—1997 гг.). — Копенгаген: ЕРБ ВОЗ, 1998. — 226 с.
4. Національна програма «Здоров'я нації», затверджена Указом Президента України від 26.03.2001 р. за № 203/2001. — 136 с.
5. Калачева І. В. Інформаційне забезпечення соціального управління. — К.: ІВЦ Держкомстату України, 2006. — 352 с.
6. Стратегія демографічного розвитку на 2006—2015 роки // Демографія та соціальна економіка. — 2006. — № 1. — С. 3—22.
7. Тульчинский Т. Г., Варавакова Е. А. Новое общественное здравоохранение: введение в современную науку. — Иерусалим, 1999.
8. Концепція розвитку охорони здоров'я населення України. — К.: МОЗ України, 2001. — 29 с.
9. Національний план дій з гігієни довілля на 2000—2005 роки. — К.: Кабмін України, 2000. — 91 с.
10. Перспектива — 2010. Програма реорганізації медичної допомоги в Україні. Громадська ініціатива за здорову націю «Пульс України». — К., 1999. — 96 с.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2007

УДК 635

Г. А. Савченко, канд. екон. наук., доц.,
О. А. Макарьев,
Е. Н. Усачев,
Донецкий национальный университет

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК СТРАТЕГИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ

АНОТАЦІЯ. В статті розглянуто питання професійного навчання як важливого стратегічного напрямку управління людськими ресурсами.

SUMMARY. The article is devoted to the problem strategic human resource management

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА. Управление человеческими ресурсами, стратегия, профессиональное обучение и развитие.